

Ewa Sierankiewicz

**DZIAŁALNOŚĆ OŚRODKÓW ADOPCYJNO-OPIEKUŃCZYCH
W ZAKRESIE TWORZENIA
ZASTĘPCZYCH ŚRODOWISK RODZINNYCH
(NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO)**

WPROWADZENIE

Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze są szeroko profilowanymi placówkami działającymi w obszarze pomocy społecznej na rzecz dzieci pozbawionych opieki rodziny własnej, inicjującymi i powołującymi zastępcze środowiska rodzinne. Umieszczanie dzieci – sierot społecznych – w rodzinach adopcyjnych i zastępczych stanowi główny nurt działalności tych placówek obok poradnictwa i wsparcia psychologiczno-pedagogicznego rodzin wychowujących dzieci, zarówno naturalnych, jak i tych, które przysposobiły bądź przyjęły pod opiekę dziecko jako rodzina zastępcza.

Tworzenie zastępczych form wychowania rodzinnego w praktyce przekłada się na trzy rodzaje działań ukierunkowanych na:

1. Dzieci zgłaszane do ROZ (rodzinnej opieki zastępczej). Zadania z tego zakresu to: regulowanie sytuacji rodzinno-prawnej, diagnoza rozwoju psychofizycznego dziecka i przygotowanie go do przejścia do rodziny adopcyjnej lub zastępczej;
2. Pracę diagnostyczno-przygotowawczą z kandydatami na rodziny adopcyjne i zastępcze oraz placówki rodzinne (dawniej rodzinne domy dziecka);
3. Optymalny dobór rodziny do dziecka finalizowany wnioskiem do sądu rodzinnego o ustanowienie rodziny adopcyjnej lub zastępczej.

Celem niniejszego opracowania jest określenie ilościowych wskaźników w wyżej wymienionych zakresach działań zmierzających do umieszczenia dziecka w rodzinnej

opiece zastępczej. Materiał opracowano na podstawie danych liczbowych za rok 2001 pochodzących z wszystkich sześciu działających na terenie Małopolski ośrodków adopcyjno-opiekuńczych.

DZIECI ZGŁOSZONE DO RODZINNEJ OPIEKI ZASTĘPCZEJ I UMIESZCZONE W ZASTĘPCZYCH ŚRODOWISKACH RODZINNYCH

Dzieci pozbawione opieki rodziny naturalnej są zgłaszane do ośrodków adopcyjno-opiekuńczych przez domy dziecka, sądy rodzinne, powiatowe centra pomocy rodzinie lub inne instytucje, w których przebywają (np. szpitale położnicze). Zgłoszenie takie zawiera pisemne informacje o sytuacji rodzinno-prawnej dziecka, jego stanie zdrowia oraz rozwoju fizycznym i psychospołecznym.

Ośrodek w ciągu miesiąca od przyjęcia zgłoszenia dziecka do ROZ powinien przedstawić propozycję odpowiednich – ze względu na jego sytuację rodzinną i prawną oraz potrzeby rozwojowe – kandydatów na rodzinę adopcyjną lub zastępczą¹. Często umieszczenie dziecka w rodzinie w tak krótkim okresie jest niemożliwe, szczególnie gdy nie ma ono definitywnie uregulowanej sytuacji prawnej lub wymaga dodatkowej diagnozy (medycznej, psychologicznej) czy też przygotowania do przejścia do rodziny adopcyjnej lub zastępczej (najczęściejj dzieci starsze).

Tabela. 1. Dzieci zgłoszone do ROZ i umieszczone w rodzinach adopcyjnych oraz zastępczych według wieku

Wiek	Dzieci zgłoszone do ROZ		Dzieci umieszczone w ROZ					
			Rodziny adopcyjne		Rodziny zastępcze		Ogółem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
0 – 1	84	41,79	69	34,33	1	0,50	71	35,32
2 – 3	36	17,91	34	16,91	3	1,49	36	17,91
4 – 6	35	17,41	24	11,94	11	5,47	35	17,41
7 – 9	26	12,94	14	6,96	10	4,98	24	11,94
pow. 10	20	9,95	2	0,99	7	3,48	9	4,47
Razem	201	100	143	71,14	32	15,92	175	87,05

¹ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 16 lutego – w sprawie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych (Dz. U. 2001, nr 14, poz. 132).

Do ośrodków adopcyjno-opiekuńczych zgłoszono 201 dzieci (tab. 1), w tym prawie połowa zgłoszeń (41,8%) dotyczy dzieci do pierwszego roku życia, a dalsze 17,9% – dzieci w wieku 1 – 3 lat. Łącznie zgłoszenia w grupie wiekowej 0 – 3 lat stanowią znaczącą większość wszystkich zgłoszeń (59,7%). Wraz z wiekiem zgłaszanych dzieci maleje ich liczba: 17,4% – to dzieci w wieku przedszkolnym, 12,9% – w młodszym wieku szkolnym; przeciętnie co dziesiąte zgłoszenie dotyczy dziecka powyżej dziesiątego roku życia.

Najczęściej dzieci zgłaszane są do ośrodków krakowskich (164, tj. 81,6% ogółu). Jest to uzasadnione działaniem aż czterech ośrodków adopcyjno-opiekuńczych na sześć funkcjonujących w województwie, jak również większą w tym rejonie siecią szpitali położniczych oraz domów dziecka, pogotowi rodzinnych i innych placówek opieki całkowitej. Nie bez znaczenia jest stale zwiększająca się efektywność pracy (dobra organizacja, mobilność, przepływ informacji) instytucji odpowiedzialnych za regulowanie sytuacji rodzinno-prawnej dzieci (Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, sądów rodzinnych, domów dziecka, ośrodków adopcyjno-opiekuńczych).

Dane liczbowe i ich wskaźniki procentowe, określające ilość dzieci umieszczonych w rodzinach adopcyjnych i zastępczych, wskazują na dużą efektywność pracy ośrodków – dla 87% zgłoszonych dzieci znalazły one rodziny. Wskaźnik ten byłby zapewne wyższy, gdyby uwzględniono liczbę preadopcji (szczególnie w grupie wiekowej do pierwszego roku życia) tj. wstępną, tymczasową decyzję sądu rodzinnego poprzedzającą ostateczne orzeczenie sądu rodzinnego o przysposobieniu dziecka.

KANDYDACI DO RODZINNEJ OPIEKI ZASTĘPCZEJ

Rodzinną opiekę zastępczą można sprawować jako rodzina adopcyjna, rodzina zastępcza (długoterminowa – do pełnoletności dziecka lub krótkoterminowa – tzw. pogotowie rodzinne) lub prowadząc placówkę rodzinną. Mogą ją pełnić osoby pozostające w związku małżeńskim, jak również osoby samotne. Powinny one spełniać określone kryteria formalno-prawne. Są one zbliżone dla kandydatów wszystkich form zastępczej opieki rodzinnej, jednakże mają różną podstawę prawną. Do rodzin adopcyjnych mają zastosowanie przepisy Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego, a dla rodzin zastępczych i prowadzących placówki rodzinne – dodatkowo Ustawa o pomocy społecznej oraz stosowne rozporządzenia².

² Ustawa o pomocy społecznej z dnia 29.11.1990 r. – tekst jednolity Dz. U. 1998, nr 64, poz. 414 z późniejszymi zmianami, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29.09.2001 r. – w sprawie rodzin zastępczych (Dz. U. 2001, nr 120, poz. 1284).

Osoby chcące przysposobić dziecko lub przyjąć je pod opiekę na innych zasadach, zgłaszają się do wybranego przez siebie ośrodka. Tutaj wstępnie – na podstawie złożonej dokumentacji – weryfikuje się ich jako kandydatów do zastępczego rodzicielstwa, sprawdzając, czy dają tzw. rękojmię należytego wychowania dziecka, czyli czy ich potencjał rodzicielski daje pozytywną prognozę prawidłowej socjalizacji dziecka. Dodatkowo muszą się one wykazać stałym miejscem zamieszkania, dobrymi warunkami mieszkaniowymi, stałym źródłem utrzymania, stanem zdrowia pozwalającym na sprawowanie opieki nad dzieckiem oraz niekaralnością. Po spełnieniu tych podstawowych warunków kandydatów obejmuje się psychologiczną pracą diagnostyczno-przygotowawczą. Praca ta w przypadku kandydatów na rodziny zastępcze musi mieć formę zorganizowanego szkolenia prowadzonego według programu zatwierdzonego przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Po jego ukończeniu rodzina otrzymuje stosowne zaświadczenie kwalifikacyjne.

Tabela 2. Kandydaci do rodzinnej opieki zastępczej według preferowanej formy zastępczego rodzicielstwa

Forma ROZ	Kandydaci zgłaszający się		Kandydaci zakwalifikowani	
	L	%	L	%
rodzina adopcyjna	211	75,90	150	78,95
rodzina zastępcza długoterminowa	20	7,19	17	8,95
rodzina zastępcza – pogotowie rodzinne	43	15,47	20	10,52
rodzinny dom dziecka	4	1,44	3	1,58
Razem	278	100, N = 278	190	100, N = 190

W 2001 r. do ośrodków adopcyjno-opiekuńczych zgłosiło się 278 kandydatów do rodzinnych form opieki zastępczej (tab. 2). W liczbie tej nie uwzględnia się kandydatów na spokrewnione rodziny zastępcze, które zazwyczaj są klientami ośrodków niejako obligatoryjnie – na wniosek sądów, jednostek pomocy społecznej, bądź są „wyszukiwani” spośród najbliższej rodziny dziecka.

Wśród rodzin chcących zapewnić opiekę opuszczonym dzieciom 3/4 chciało przysposobić dziecko, dalsze 7,2% to kandydaci na rodziny zastępcze długoterminowe, zaś 15,5% deklarowało zamiar pełnienia funkcji rodziny zastępczej na zasadzie pogotowia rodzinnego. Ośrodki zakwalifikowały ogółem 190 rodzin (bez kandydatów na rodziny zastępcze spokrewnione), z czego 78,9% to kandydaci na rodziny adopcyjne, 9% – na rodziny zastępcze obce, 10,5% – na pogotowia rodzinne oraz 1,6% – do prowadzenia rodzinnych domów dziecka. Kwalifikacją do zastępczych

form opieki rodzinnej zostało objętych 68,3% ogółu zgłaszających się rodzin. Pozostali kandydaci bądź nie spełnili kryteriów formalno-prawnych lub psychologiczno-pedagogicznych, bądź praca diagnostyczno-przygotowawcza nie została jeszcze zakończona. Zdarzało się, że kandydaci (szczególnie do prowadzenia pogotowia rodzinnego) sami rezygnowali już po objęciu ich procedurą przygotowawczo-kwalifikacyjną, tłumacząc to niemożnością sprostania uświadomionych im trudnościom i zakresowi odpowiedzialności w rolach rodziców zastępczych.

USTANAWIANIE RODZIN ADOPCYJNYCH I ZASTĘPCZYCH

Objęci procedurą diagnostyczno-przygotowawczą kandydaci na rodziny adopcyjne i zastępcze zazwyczaj po kilku tygodniach pracy psychologicznej, indywidualnej i grupowej (jeżeli wyrażą zgodę na tę formę przygotowania), są komisyjnie kwalifikowani. Od momentu pozytywnej kwalifikacji oczekują na propozycję dziecka, w której uwzględnia się ich preferencje dotyczące m.in. płci i wieku dziecka oraz tolerancję na czynniki ryzyka rozwojowego związanego z rodziną pochodzenia, stanem zdrowia, rozwojem psychofizycznym. Przy doborze rodziny do konkretnego dziecka analizuje się przede wszystkim jej potencjał opiekuńczo-wychowawczy jako podstawę prognozy jej optymalnego funkcjonowania w rolach rodzicielskich aktualnie i w przyszłości, szczególnie w odniesieniu do dzieci ze specyficznymi problemami zdrowotnymi i rozwojowymi.

Pierwszy kontakt z „proponowanym” dzieckiem ma miejsce po wcześniejszej rozmowie w ośrodku, podczas której kandydaci otrzymują w miarę możliwości pełny zakres informacji o dziecku – jego stanie zdrowia, prognozach rozwojowych, rodzicach biologicznych. Pomyślnie, z reguły kilkakrotne kontakty z dzieckiem w miejscu jego pobytu (najczęściej jest to dom dziecka lub pogotowie rodzinne), monitorowane przez pracownika ośrodka, są podstawą do złożenia odpowiedniego wniosku do sądu rodzinnego. Odbywa się to za pośrednictwem i z rekomendacją (opinia psychologiczna, wywiad środowiskowy) ośrodka adopcyjno-opiekuńczego.

Po przyjęciu dziecka, początkowo na zasadzie zarządzenia tymczasowego sądu powierzającego rodzinie dziecko, psycholog ośrodka przeprowadza wywiad preadopcyjny. Ustanowione rodziny adopcyjne i zastępcze mogą korzystać bezterminowo z pomocy psychologiczno-pedagogicznej ośrodka, uczestnicząc w indywidualnych konsultacjach lub grupach wsparcia.

Tabela 3. Ustanowione zastępcze środowiska rodzinne według formy i ilości przyjętych pod opiekę dzieci

Forma ROZ	Przyjęcie 1 dziecka		Przyjęcie 2 dzieci		Przyjęcie 3 dzieci lub więcej		Ogółem	
	L	%	L	%	L	%	L	%
Rodziny adopcyjne krajowe	94	56,63	17	10,24	0	0	111	66,87
Rodziny adopcyjne zagraniczne	1	0,60	3	1,81	2	1,20	6	3,61
Rodziny zastępcze długoterminowe (niespokrewnione)	13	7,83	6	3,62	2	1,20	21	12,65
Rodziny zastępcze długoterminowe (spokrewnione)	6	3,62	3	1,81	0	0	9	5,43
Rodziny zastępcze – pogotowia rodzinne	2	1,20	12	7,23	5	3,01	19	11,44
Razem	116	69,88	41	24,71	9	5,41	166	100

Spośród ogółu 166 ustanowionych zastępczych środowisk rodzinnych (tab. 3) najczęściej, bo 2/3, to rodziny adopcyjne. Przeciętnie co piąta z nich adoptowała rodzeństwo dwójki dzieci, dwie z nich przyjęły po troje dzieci w drodze adopcji zagranicznej. Ogółem przysposobienie z przemieszczeniem poza granice kraju miało miejsce w przypadku 13 dzieci umieszczonych w sześciu rodzinach.

Dzieci, których sytuacja prawna nie pozwala na adopcję (rodzice ich mają ograniczoną władzę rodzicielską), obejmują opieką rodziny zastępcze. Stanowiły one prawie 1/3 ogółu nowo utworzonych środowisk rodzinnych.

W 30 rodzinach zastępczych długoterminowych umieszczono łącznie 43 dzieci: 31 dzieci przyjęło pod opiekę 21 rodzin niespokrewnionych, a 9 rodzin spokrewnionych objęło opieką 12 dzieci. W rzeczywistości rodzin zastępczych spokrewnionych przybywa rocznie kilkanaście razy więcej w drodze orzeczeń sądowych, jednakże bez udziału ośrodków. Postulowane od kilku lat włączanie ośrodków (diagnozowanie i przygotowanie rodzin spokrewnionych jako profilaktyki ewentualnej ich dysfunkcyjności) rzadko ma miejsce w praktyce sądów rodzinnych. Chociaż taką możliwość i konieczność uwzględnia Ustawa o pomocy społecznej i stosowne rozporządzenia, to sędziowie rodzinni rzadko z niej korzystają. Znacznie większy niepokój budzi mała – kształtująca się na tym samym poziomie od lat – liczba niespokrewnionych rodzin zastępczych. Mimo intensyfikowania różnych form propagowania idei opieki zastępczej i pozyskiwania kandydatów do niej, tylko jedna na

dziesięć zgłaszających się do ośrodków rodzin deklaruje zamiar bycia rodziną zastępczą.

ZAKOŃCZENIE

Analiza danych liczbowych obrazujących stan aktualny w zakresie tworzenia zastępczych środowisk rodzinnych wskazuje na dużą efektywność tego obszaru działalności ośrodków adopcyjno-opiekuńczych. Znajdują one rodziny adopcyjne bądź zastępcze dla prawie wszystkich zgłoszonych dzieci (ok. 90%). Można by sądzić, że – przy znacznie większej liczbie kandydatów do sprawowania zastępczej opieki niż liczba dzieci, dla których poszukuje się rodzin – nie jest to zadanie trudne. Określa się szacunkowo, że na jedno dziecko kwalifikowane do ROZ przypadają dwie oczekujące rodziny. Jest to pozorna szansa na znalezienie rodziny dla tych dzieci, wynika ona z rozdzwień między potrzebami rozwojowymi zgłoszonych dzieci a sztywno określonymi oczekiwaniami (preferencjami) rodzin dotyczących wieku, płci, stanu rozwoju i zdrowia dzieci, jakimi mogłyby się zaopiekować. Większość kandydatów na rodziny zastępcze (podobnie jak na adopcyjne) nie widzi możliwości podjęcia opieki nad starszym, chorym czy „problemowym” dzieckiem, jak również rodzeństwem.